

личности учиниоца кривичног дела, што се већ предлаже од стране многих аутора, како би се могла да одреди мера која би најбоље деловала на учиниоца дела у правцу његовог прилагођавања друштвеном животу. Са друге стране, ако се сматра да је извесно лице лишено слободе ради његовог друштвеног оспособљавања, онда излази да је непотребно његово даље задржавање у затвору кад се утврди да се оно стварно у довољној мери поправило. У овом смислу се већ поставља као основно начело „савременог извршног права“, да власти које спроводе извршење казни, треба да буду овлашћене да такво лице пусте на слободу, иако још није истекло време осуде или стечено право за условни отпуст. То би повукло читав низ проблема о томе који би органи, под којим претпоставкама и каквом процедуром могли да донесу одлуку о пуштању на слободу таквог лица. Овде се указује већ на улогу судије који је изрекао пресуду, чиме би се остварила давно жељена и корисна сарадња између суда и органа који извршују казну.

Треба поменути, најзад, да се према изложеном развоју извршења казни лишења слободе може да опази извесно приближавање од стране казни лишења слободе мерама ограничења слободе, као што су „пробације“ и поједине мере безбедности. То се нарочито осећа са завођењем отворених казнено-поправних установа, затим са све широм применом условног отпуста, пост-пеналних мера и уопште разним ублажавањима режима затвора, који у себи имају извесна обележја ограничавања слободе. Казне лишења слободе тиме постепено губе свој првобитан карактер, чисте мере лишења слободе, и добијају један мешовит карактер, да би се на завршетку развоја претвориле у чист облик мера ограничења слободе. На овај начин, у кривичном праву имамо дуг и дубок преображај, који се састоји у замени мера лишења слободе мерама ограничења слободе, као погоднијим и савременијим средствима борбе противу криминалитета. На крају овог развоја који је још далеко од свога остварења, јер је за то потребан још већи материјални и морални развитак човечанства, казне лишења слободе ће ући у музеј историје, као што су пре њих ушле многобројне сурове телесне и смртне казне Средњег века.

*Др. Милош Радовановић*

## КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ПОРОДИЦЕ, БРАКА И ПОЛНОГ МОРАЛА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ КНЕЗА МИЛОША

У литератури сусрећемо опречна мишљења о породичном моралу и моралним схватањима народа и старешина у току прве половине прошлог века. Основна разлика постоји у ставовима историчара о суштинском питању, наиме какав је био морал у Србији за време оба устанка и доцније (1).

(1) Задржаћемо се посебно на концепцији која је оживела данас у нашој историографији а коју су убедљиво и документовано оповргли још Мих. Гавриловић и Тих. Р. Ђорђевић. Д. Папазоглу (Кривично право и правосудје у Србији 1804—1813, Београд, 1954, с. 146) износи да се „однос према моралу и части заснивао на патријархалним схватањима“, те су „кривична

Да ли је то заиста био чврст морал старе и устајале, у својим оквирима непробојне и још увек неокрњене патријархалне заједнице, или је то био пољуљани морал једног друштва које је из дана у дан кроз две деценије, преживљавало историске преображаје, и које је практично се ослобађајући турског господства и феудалног система, истовремено кидало и газило многе старе, неписане норме породичног морала у тој мери да су прописи нове државне власти у овој области једва успевали да обухвате и кажњавају најгрубље повреде односно најтеже деликте те врсте.

По нашем мишљењу, ова друга концепција је једино оправдана и историски веродостојна јер је потврђују извори тога доба. Архивски фондови су пуни докумената (саслушања — „испити“, пресуде нахиских магистрата, Народног суда и кнеза Милоша, рапорти и извештаји старешина Милошу, итд.) који сведоче да су деликти против породице, брака и морала бројнији од свих осталих посебно узетих кривичних дела.

Карактеристично је за ову врсту кривичних дела да су она релативно благо кажњавана (изузев „блудодејствија“ Српкиња са Турцима и против природног блуда) а често су остајала и без кривичне санкције. До кажњавања кривичног дела против морала долазило би увек ако је у стицају са другим, тежим кривичним делом, например чедоморством, убиством, телесном повредом, итд. Из ове групе деликата најчешће би остајало некажњено „блудодејствије“ односно „смешеније“, тј. суд би по саслушању окривљених и њиховом признању да су дело учинили, кривце строго укорио и отпустио их кући без икакве друге казне. Значајно је истаћи да огроман број ових деликата, а нарочито „блудодејствије“ и прељуба у пракси нису повлачила кривичносудску одговорност нити интервенцију било које друге власти. „Блудодејствије“ и прељуба су биле веома раширене појаве, обичне и свакодневне, уобичајене у начину живота већине народа, и може се рећи да је то био, како каже М. Гавриловић, „најглавнији разлог што је народ викао на све Милошеве рђаве особине, а прелазно олако преко његових љубавних авантура“ (2).

дела против морала и части у народу била сразмерно ретка појава“. Он сматра да су „диференцијација српског друштва и развој елемената буржоаског друштва у њему, и на овом пољу почели да остављају видне трагове“, тј. само су старешине, „припадници владајућег слоја“, били захваћени и подлегли разорном утицају буржоаског морала, док је у народу патријархални морал остао готово нетакнут. Са оваквим објашњењем не би се сложили из више разлога. Прво, друштвени потреси и револуционарне промене почетком прошлог века у Србији тако су темељито прострујали кроз све поре друштвеног организма и разлабавили све споне старих односа и схватања да је тешко поверовати и прихватити како су се ови догађаји одразили само у главама и понашању старешина а не и већине народа. Друго, ако прихватимо тврђење да су деликти против морала били ретки, јер су у народу живела патријархална схватања о моралу, значило би да су Караџорђе и старешине прописивали најстрожије казне за деликте против морала управо против самих себе, јер су они — према Папазоглуу — најчешћи деликвенти, а то не би никакмо било добра аргументација. Треће, срозавање полног морала и општа морална распојасаност у том времену не, представља само израз новог, буржоаског морала већ одражава и на том плану несрећеност и хаотичност читавог друштва у прелазном периоду. Јер, држање харема од стране старешина (Миленка Стојковића, на пример) свакако није утицај буржоаског морала (за буржуја непрактична и скупа установа), већ прилагођавање бахатом и распусном начину живота по угледу на иноверног, феудалног господара кога је управо отерао из своје земље. Утицаји су дакле били различити, а узроци опадања морала многобројни, тако да су оштре мере власти биле привремене и палијативне, јер учвршћивање и висина морала зависе и креће се упоредо са стабилизацијом друштвених односа у целини.

(2) Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, II, Београд, 1909, с. 714.

При таквом стању пољуљаног породичног морала старешина и доброг дела народа не може се ни очекивати оздрављење ни учвршћење брака и породице само повременим упутствима кнеза Милоша која су, изузев њега као највише инстанце, спроводили слабо организовани, том послу недорасли органи власти.

Иако је кнез Милош нерадо и с тешком муком испуштао власт из руку — притиснут захтевима маса и појединих старешина, а не због немогућности да све лично обави како је сам говорио — он је успоставио Народни суд и нахиске магистрате (пored нахиских кнезова, дотада јединих органа власти) са основним задатком гоњења и доношења пресуда за кривична дела хајдучије, убиства и крађе у циљу обезбеђења личне и имовинске сигурности становника као услова за оживљавање трговачког саобраћаја и привредног живота уопште, а с друге стране сређивање прилика у Србији требало је да убеди Порту да је то искључиво његова заслуга и тако коначно учврсти свој положај и осигура наследно кнежевско достојанство.

Упоредо са овим задацима, и ради њиховог потпунијег остваривања, кнез Милош се такође стално ангажовао на сузбијању блуда ради заштите брака и породице, коју је сматрао важним чиниоцем у спровођењу своје популационе политике и значајном кариком у систему нове буржоаске државе. (У којој је мери кнез Милош успео да на унутрашњеполитичком плану спроведе своја начела и оживотвори своје идеје јесте крупно питање и заслужује посебно разматрање; оно истовремено захтева и обраду оних фактора који су спречавали и кочили брже реализовање како појединих мера тако и Милошеве политике у целини). У овој области (брак, породица, заштита деце, здравља, итд.) органи власти и правосуђа нису се увек и стриктно држали постојећих прописа, нити су могли у пракси да их потпуно спроведу из следећих — поред осталих — неколико разлога. До Првог устанка Турци су, сходно својим прописима, остављали хришћанима право да такве спорове решавају и суде према своме канонском или обичајном праву. Тако се створила традиција да те спорове (као и неке друге, уосталом) решавају изабрани претставници народа, тј. постојећи органи народног самоуправљања. Због тога се и доцније, у периоду српске државе Првог и Другог устанка, та пракса одржавала и заобилазили су се нови, непознати, постављени — а не као дотада изборни — органи власти. С друге стране, да је однос народа према магистратима и био друкчији, магистрати нису били кадри да предузму гоњење и кажњавање свих кривичних дела која се појаве у оквиру њихове месне и стварне надлежности.

У погледу сузбијања кривичних дела против породице и морала судије нису имали довољно ауторитета, пошто су и сами веома често били порочни, те је и то била једна од препрека на путу поправке брачног и породичног морала. Требало је да и старешине схвате значај сузбијања неморала и да га се сами одрекну, што им је тешко падало. Кнез Милош (3)

(3) Доследан у свом деспотизму, Милош је и у приватном животу дозвољавао себи све што је другима забрањивао — прељубу, бигамију, изругивање са женама које добу на суд, итд. Лични живот кнеза Милоша је обрађиван довољно у литератури, те се нећемо на њему задржавати, поми-

је наређивао више пута, било посебном наредбом или у оквиру упутстава општијег карактера како треба да се судије понашају у вршењу својих дужности, осуђујући њихове честе злоупотребе и распојасаност (4). „Наставленије“ од 19 децембра 1828 прописује тачком 13 понашање чланова Народног суда: „Кнезови и писари суда Народнога чести ради, чина и достојанства свог и суда кога су членови да се чувају од странствовања по малама као скитнице и ноћници; женска лица у конак судејски да не доводе; са женама које би Суду Народноме ради своје невоље и на тужбе или казне ради долазиле, с никаквом да се не усуде нашалити се или насмешити се њој или налегнути на њу или назвати ју к блудодејанију, једном речи да не чине оно, што су предшественици њини чинили“ (5).

Све су те мере предузимане у циљу побољшања и оспособљавања апарата како би са више ауторитета и одговорности могли да допринесу консолидовању породичног морала спровођењем и примењивањем општих прописа о сузбијању и кажњавању ових деликата.

Из ове групе деликата против породице, брака и полног морала обрадићемо посебно следећа најбројнија и најважнија дела: родо-скрвњење, отмица и добегавање девојке, „блудодејствије“ и прељуба, подвођење, силовање малолетних лица и противприродни блуд (педерастичја).

**Родоскрвњење.** — Родоскрвњење је и по тадашњим правним схватањима кривично дело против породице, али је круг лица којима је забрањено да ступају у међусобне полне односе био много шири него данас. Кривично дело родо-скрвњења постоји када у полне односе ступају сродници по крви и по тазбини. „Тек примера ради, да се види у каквим се све облицима јављало, рећићемо да га је било да су свекри живели са снахама, зетови са свастикама, синовци са стринама, девери са снахама, тетке са братучедима, теча са свастичинама, ујаџи са сестричинама, браћа са сестрама од рођене тетке, очуси са пасторкама, браћа са рођеним сестрама, оцеви са ћеркама“ (6). Све ове облике родо-скрвњења налазимо у великом броју у документима, објављеним и необјављеним, и може се, према њима, закључити да је родоскрвњење између сродника по тазбини чешће него између крвних сродника. То значи да се у народу сматрао тежим грехом блуд сродника по крви и због тога их је био мањи број, док је кнез Милош хтео да изједначи са крвним и родоскрвњење по тазбини прописујући по тежини сличне казне, те да на тај начин искорени или бар смањи некрвно родоскрвњење које је узело велике размере: 11 фебруара 1819 Јеврем Обреновић пише кнезу Милошу: „И пређе, Господару, вели се у томе акту, јавно сам Вама да се у овој нахији много деце рађа без

њемо га само ради илустрације као познат и типичан пример начина живота једног дела старешинског кадра и народа. Наравно не сматрамо да би се општа слика полног и породичног морала променила да је Милош и сам поступао како је другима прописивао.

(4) У овлашћењу од 13 децембра 1928 Но. 1856 које је дао кнез Милош кнезу Л. Теодоровићу да извиди и уреди стање у Народном суду каже се, између осталог: „Предавање најстаријих између њих телесној похоти по чаршији, и блудна умишленија њина у сред дома судејског, нехотјеније њино никаквој жени жалбе извиђати [...]“ јасно илуструје владање чланова највишег суда у земљи, а и у осталим, нижим судовима стање није било ништа боље.

(5) Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, II, с. 484—5.

(6) Тих. Р. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, II, 1924, с. 197—8.

законог брака, и то највише од ближњег сродства. Не знам каковим би начином ово прекинути се могло" (7).

У неким крајевима чврсто се уврежио, постао готово обичај, један облик родоскрвњења, наиме однос између свекра и снахе или „снохачество“, како га назива Тих. Ђорђевић, позајмљујући руски израз за ову многим народима познату појаву (8), која је обухваћена њиховим кривичним законодавством. Као документацију за свој чланак (9) Тих. Ђорђевић наводи примере снохачества после 1830 из ваљевске, шабачке, рудничке и јагодинске нахије: Навешћемо примере из ранијих година да би поткрепили мишљење да ова појава није била краткотрајна и пролазна и показали како су је онда гонили и кажњавали органи власти.

Милета Радојковић обавештава кнеза Милоша 28 новембра 1819 да је извршена казна протеривања и то ван граница Србије што је „[...] своју снаху рођену узео за себе и није венчата ни данас и вама сам се њега јавно и ви сте мене заповедили истерај га из овога вилајета нека иде у онај вилајет где има да узима своју снаху, и ја сам га одмах протерао из ону страну [...]“ (10). Овако тешка казна протеривања била је једино примењивана за овај облик родоскрвњења по тазбини, а и то по изузетку; то је била једна од оних Милошевих пресуда која је требало не само да погоди деликвента већ и да примером застрашујуће делује на остале који се у такве односе упуштају. Међутим, ни тако повремено строго изрицане казне нису смањивале ове нездраве појаве и односе, чак ти односи нису увек на време ни гоњени, те је било и овако драстичних примера: „[...] за које призивали смо куличке кметове, а за таково испитали, који нису могли засведочити да је који с очима видно, но само толико казују да му је прва снаха через тог узрока сина му оставила и одбегла [...]“ (11).

Изузетно, само овај облик родоскрвњења, (свекар-снаха) није кривично дело нужног санзвршиштва, тј. кривично одговара и казну сноси само једна страна — свекар. У свим другим случајевима родоскрвњења било крвног или по тазбини, као што ћемо из наредних примера видети, квалификује се као кривично дело нужног санзвршиштва.

Општа карактеристика неких кривичних дела против породице, брака и полног морала (родоскрвњење, „блудодејствије“ и прељуба) јесте да деликт обично открије дете које се из недозвољеног односа роди или ће се родити, а после тог сазнања, органи власти покрећу гоњење по званичној дужности и утврђују на суду који је преступ у питању. Такође је заједничка особеност ових деликата да се врло често јављају у стицају са кривичним делом чедоморства, а могућ је и стицај кривичних дела из ове групе, на пример, родоскрвњење и прељуба. Чедоморство се сматрало у тадањој судској пракси за самостално тешко кривично дело, зато, и у сти-

(7) Тих. Р. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, II, 1924, с. 197—8.

(8) Исти: Полиандрија у Јужних Словена; „Архив за правне и друштвене науке“, књ. XXVI, 1925, с. 89. Вид. белешку Т. Тарановског о снохачеству код несловенских народа, „Архив“, књ. XXXVII, 1930, с. 244.

(9) Исти: Један разлог за деобу задруге у Срба; „Архив“, књ. VII, 1909, с. 439—444.

(10) ДАБ — ЗМП XIII, А 293; 28 новембар 1819.

(11) ДАБ — Апелациони суд 1825 (II кутија); 4 октобар 1825.

цају са другим лакшим кривичним делом, оно остаје главно а други деликт могу само да нешто повисе иначе веома тешку казну за убиство новорођенчета. Ако дете остане живо, тј. нема кривичног дела чедоморства, санкција за родоскрвњење је много блажа, без обзира на врсту родоскрвњења, а понекад су жене и ослобађане кривичне одговорности за ово дело. Прељуба је била лакши деликт од родоскрвњења, па и у стицају с њим није повлачила повишење казне коју би учиниоци сносили за родоскрвњење и да нема прељубе. За родоскрвњење се по правилу истовремено изрицала телесна и новчана казна. Висина ових казни зависила је од врсте дела, а број досуђених штапова се повећавао што су сродници били ближе. Није лако исцрпсти ни побројати који све сродници по крви или тазбини ступају у међусобне забрањене полне односе, јер је забранама обухваћен шири круг лица, што се умногоме разликује од наших данашњих правних схватања и прописа. (Данас односи између сродника по тазбини уопште не повлаче кривичну одговорност, а забрана се односи само на крвне сроднике у правој линији било ког степена и побочно до другог степена.)

Поред наведених општих одлика кривичног дела родоскрвњења и његовог кажњавања, изнећемо неке специфичности на које наилазимо у пресудама, на околности које утичу на оцену односно квалификацију дела и диференцирање казне. Из пресуда се види да старији малолетници кривично одговарају за дело родоскрвњења, али да им се због њиховог узраста досуђује нешто блажа казна него пунолетним лицима (12).

Поред устаљених, редовних телесних казни за ово кривично дело, највиши Народни суд прибегава и другим мерама за које сматра да би могле да ефикасно делују против понављања преступа од стране осуђених лица. Оне се веома разликују по свом карактеру — од духовних до административних санкција — и тачно су одређене пресудом, што осигурава њихово потпуно извршење. Тако се пресудом Народног суда од 18 јуна 1828 за родоскрвњење („[...] Ружица удова покојног Мијата [...] са Милошем Стевановићем, рођеним братанцем пок. мужа, роди женско дете [...]“) досуђује телесна казна и 100 гроша детету „на препитаније“. „А потом обоје к духовној власти да се пригласе, од које довољно усоветовани, за грехе своје епитимију и канон да приме“ (13). Духовне санкције као допуна световним казнама врло су редак пример у кривичносудској пракси овог периода и њима се прибегава само код деликата против брака и породице.

(12) Суд Народни Српски преиначује и доставља на извршење пресуду ваљевском суду за дело родоскрвњења између, девера и снаје: „Одговарајући вам на писмо ваше од 23 овог мца јануара Но. 56 касателно Петронија Андрејића из Маљевића нах. ваљевске девера, и снаје његове Марте взаимно љубодејствујући, за која дали сте мненије ваше, да Петроније кажњен буде с 80 штапа а Марта с 100 канџија, препоручујемо да имајући смотреније на малолетство прељубодеја Петронија, који је [...] у 15 години возраста, још поумекшајте над њим казну, и у место 80 штапа, као што сте судили с 50 штапа казните га. Казна пак коју сте над прељубодејцом определили сиреч да се са 100 камџија казни, одобравамо, с тим обаче примечанијем, да смотреније имате на састав тела њеног, може ли она толику казну с безопасностију живота претрпети, и при самом извршенију над њом казни, ако приметите, да ће јој живот у опасности бити, то можете слободно, унеколико казну умалити. По извршенију над њима казни оба двоје одпустите. У Крагујевцу 25 јануара 1827 год.“ (Мих. Р. Радивојевић: Старо српско право: „Глас права судства и администрације“, год. II, Београд, 1903, с. 731—2).

(13) А. С. Јовановић: Примери старог српског правосуђа; „Бранич“, V, 1898, с. 585—6.

Много чешће су се, поред телесне казне која се извршавала одмах и преступници пуштани на слободу, означавале у пресуди мере које би за извесно време осујетиле сваку могућност да се деликт између истих лица понови. Пресуда Народног суда од 31 маја 1833 № 154 доставља се на извршење шабачком суду којом се осуђују за дело родоскрвњења (осуђени живе у истој кући јер су њихови родитељи, отац односно мати, који су обоје ступили у други брак, довели децу из првог брака) и кажњавају телесном казном, а поред тога „[...] да их пустите с тим налогом да се Марко док се Ивана не уда, не усуди никада два сата близу свога села тј. близу Рамнаја доћи, с тим додатком да ће свагда кажњен бити, кад се год докаже да је то учинио; а Ивана да се не сме ближе од 2 сата к својем селу удати; па кад се она уда Марко слободно својој кући да се врати“ (14).

Код родоскрвњења, као и код „блудодејствија“ и прељубе, суд често ослобађа кривичне одговорности жену (неудату) ако је сачувала у животу дете које се из тог односа родило. Ово је тим значајније што се односи на родоскрвњење, јер се оно квалификовало као тежи деликт од „блудодејствија“, а самим тим се теже и кажњавало. Таквих примера има не мало и они говоре о посебном односу и кажњавању жена које се не оглуше о своја материнска осећања и дужности и сачувају у животу ванбрачно рођену децу. Кнез Милош је хтео да и на тај начин смањи број чедоморстава. Док је он с једне стране, строгим казнама, чак и смртном, хтео да сузбије убијање ванбрачне деце, с друге стране, ослобађао је одговорности за друге деликте ако је дете у животу остало, и једина казна би се изрицала да се „сама о содржанију детета и своју удадбу стара“ (15); у неким случајевима и обавеза издржавања детета није падала на мајку већ на оца (16).

Родоскрвњење је углавном кажњавано телесном казном која се кретала између 50—100 штапова за мушкарце а 25—50 — ређе више — камџија за жене. Удате жене су добијале нешто више камџија од неодатих. Међутим, уколико је крвно сродство било блиско, а дело се више пута поновило, казна је била као у овом примеру: „Станимир Веселиновић из Голиграва нахије ваљевске (од 28 година, ожењен и отац једног детета) пре пет година као момак живео је са својом синовицом Савом годину дана, па се ожени. По новом лету 1826 преднаведени блудодеј, незадржавши коначно своју скотску покот, и неположивши таковој границу но разпаливши се, не взирајући на сојуз брачни законе своје жене, наново сотвори прељубодејаније са својом синовицом, која потом зачне од њега и дете роди“. За ову врсту родоскрвњења суд решава: „да прељубодеј Станимир шибом кроз 300 људи, трипут горе и трипут доле казни се“ (17).

Отмица. — Отмица девојке позната је као обичај који се у народу очувао до наших дана. Отмица (18) се убраја у оне малобројне обичаје са

(14) ДАБ — Шабачки суд 1833 (1—500).

(15) ДАБ — Апелациони суд 1825 (II кутија) 13 децембар 1825, ЗМП XXXI, 85, 9 јануар 1826.

(16) ДАБ — Крагујевачки суд 1826—1831; 17 новембар 1831.

(17) А. С. Јовановић: Примери старог српског правосуђа; „Бранич“, V, 1898, с. 585; 17 јануар 1828.

(18) У феудалној српској држави био је обавезан црквени брак. Душанов законик, такође прописује и санкционише црквени брак а лаичке бракове

којима су у историји државне власти готово увек поступале као са тешким деликтима, а одговорност су сносила сва лица која су на ма какав начин учествовала у њој.

У Србији Првог устанка и доцније за време кнеза Милоша отмица девојке је енергично гоњена и кажњавана, јер се њеним сузбијањем — као и осталих тешких кривичних дела — смањивала општа несигурност у земљи, тим пре што је отмица проузроковала често нове деликте (увреда, туча, убиство, итд.).

Занимљиво је што се историчари, обрађујући отмицу у овом периоду, не осврћу на праве узроке овако дуго и упорно одржаваног обичаја, мада изворна грађа, коју они користе наводе, пружа изванредне могућности за такву анализу. Они углавном износе како је долазило до отмице, како се понашају породице отмицара и девојке, помирење на суду или без суда и најзад, кажњавање за отмицу према прописима кнеза Милоша. Њихова мишљења се не разликују у погледу распрострањености, бројности отмице — изузев Вука Караџића —, начина извршења отмице, врстама казни, итд., и та излагања верно претстављају и коментаришу изворе којима су се служили. Отступање од извора и њихово неразумевање се јавља када су у питању разматрања о узроцима и последицама одржавања овог обичаја у првим деценијама прошлог века. Такве су анализе необично оскудне и неуверљиве, јер су историчари изневерили грађу у занемарили или нису верно приказивали односе и услове које је и сам кнез Милош уочио и означио као корене појаве отмице.

До 1817 (19) кнез Милош је за отмицу судио исто као и Карађорђе (20). Већ идуће године он доноси уредбу (21) од „седам пунктова“, „дану и закључену у Скупштини свију кнезова народни у Београду 14 маја 1818“,

сматра ништавим (чл. 3). „Међутим, по свему изгледа да је лаички брак, тј. брак закључен ван цркве, отмицом или куповином невесте, био дуго распрострањен у средњовековној Србији [...]“ (Историја народа Југославије, I, Београд, 1953, с. 407). Задржавамо се, без дубљих анализа, на констатацији да је отмица постојала у овом периоду и доцније под Турцима само са једном напоменом. Приказујући историски развитак отмице, А. Јовановић (Приноси за историју старог српског права, II, Београд, 1900, с. 70—71) осврће се на овај обичај у средњовековној Србији и поткрепљује своја разматрања прописима Душановог законика који говоре о „разбоју владицаском“ (чл. 192) и о узимању жена, (владике или себарке) „по силе“ (чл. 53 и 54). Међутим, за проучавање отмице морају се тражити извори ван ових прописа. Преовладало је мишљење Ст. Новаковића (Законик Стефана Душана, Београд, 1898, с. 180 и 262) и усвојено од историчара права (Т. Тарановски, Д. Јанковић и др.) да се овим члановима предвиђа и кажњава силовање а не отмица.

(19) 23 новембра 1817 београдски митрополит Агатангел и кнез Милош издају заједничко упутство свештеницима у коме се, између осталог, каже „[...] који унапредак усудио би се или да отме какову девојку или другим начином хтео би је преварити да побегне од својих родитеља“ да ће „примити велику каштигу од Господара Милоша [...]“ Даље се каже: „Такођер хоћемо каштиговати и свештенство који будуће такове венчали буду, и нами не јаве, за онога који творио буде таково безаконо и варварско дело“, Мита Петровић: Финансије и установе, I, 1901, с. 624—6.

(20) § 27 Карађорђевог закона предвиђа кривично дело отмице: „Који се усуди отети девојку, тај момак да трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка да се пусти и за коју она хоће да се уда [...]“, саучесницима у отмици по 50, а сватовима по 30 батина. § 28 прописује санкцију за свештеника који венча отмицара и отету девојку. — О отмици за време Карађорђа сведоче Но. 134, 559, 695, 717 Протокола шабачког магистрата од 1808—1812, „Гласник СУД“, Београд, 1868.

(21) Архив САН бр. 687; ову уредбу делимично наводи М. Миљковић: Кратак поглед на историјски развитак кривичног права у нас за последњих 100 година; „Бранич“, XI, 1905, с. 166.



а упућену „Благородним кнезовом већег и мањег степена, чесним прото-пресвитером, почитеним кметовом селским“, са најважнијим одредбама о забрани продаје девојака односно куповине ради женидбе, одређивање суме од 25 гроша изнад које родитељи не смеју више да траже за девојку нити момак да да, забрану склапања бракова против воље оба или једног од младенаца а по договору родитеља, забрану отмице девојке, забрану просидбе испрошене девојке, итд.

Овом уредбом (тач. 6) (22) се предвиђа — без ближег одређивања казне — да ће за отмицу девојке отмичари бити осуђени „као највећи разбојници“, свештеник који венча отету девојку биће лишен чина и одузеће му се парохија, а девојка ће се — без икакве казне — вратити родитељима.

Оригиналност ове уредбе није у овако строгом кажњавању отмичара, јер се отмица тако кажњавала и у Првом устанку, а и доцнијим упутствима кнеза Милоша она се понавља и употпуњује прописивањем одређене, смртне казне за ово кривично дело. По нашем мишљењу, значај ове уредбе је далеко већи, јер су у њеном уводу изванредно приказани услови због којих долази до куповине, отмице, добегавања девојака, последице ових појава (заваде, крвна освета, истребљења породица) и реално оцењивање могућности за њихово сузбијање у постојећим друштвеним оквирима „колико данашња обстојателства дозвољавају“, како се наводи у уредби. Кнез Милош је пре и потпуније схватио од историчара да отмицу условљавају низ других појава које су и саме производ тадањих друштвених односа, тако да се оне морају у том склопу и посматрати а не изоловано једне од других. У овом ланцу негативних обичаја (с гледишта нове државне власти) кнез Милош на првом месту осуђује и забрањује продају односно куповину девојака „када за удабу приспеду“. Девојачки родитељи се једино брину како ће „у газдинску кућу њу удомити не да би њој ту спокојни и добри живот нашли, но само да по вољи својој могу девојку продати, и бољи добитак отуда имати“. Осуђујући овакав поступак родитеља („тако своје кћери и сестре као стоку из обора продавати“), кнез Милош види у њему клице које озбиљно подривају породицу.

Да би се унеколико избегле оавкве последице куповине девојака и створили основи за економску самосталност младенаца, кнез Милош сматра да би „пристојније било уз девојку помоћ дати за обојих боље сожитељство“. Нема сумње да би се миразом донекле поправно материјални положај младенаца, јер су — по тадањим обичајима — сви свадбени трошкови падали на младожењину кућу. Ови издаци, куповина и даривање (накит и спрема) девојке, свадба, итд. — у великој мери су исцрпљивали сељаке, нарочито сиромашне, а често је то био случај и са средњачким породицама. Услед још недовољно развијених робноовчаних односа, сељаци (наузев богатих сељака трговаца и зеленаша) немају готов новац и приморани су да се задужују кад се жене, с тим да ће позајмљену суму одрадити газди коме

(22) Тачка у целини гласи „[...] 6. Који би се усудио девојку на силу отети, како што се до сад случавало, тај ће момак под апс узети се и његови спомоћници и као највећи разбојници осуђени и каштиговани биће и девојка родитељима својима повратиће се, и свештеник који би се усудио отету девојку венчати он ће свештенства и нурије лишен бити“. (Архив САН бр. 687).

дугују, или ће надничити било ком другом само да се одуже. Тада није било лако одужити се, јер је радна снага била јевтина, што је и разумљиво кад имамо у виду да се огроман део ратарских радова обављао кулуком старешинама — у првом реду Милошу. Кнез Милош, додуше, криви само родитеље за овакве последице куповине девојака и свадбених обичаја који не „сожалују што њихова деца по окончању свадбе првих дана другоме надничити морају или сасвим у службу другоме одлазити“.

Ова осуда родитеља је само привидно умесна, јер је обичај куповине девојака несумњиво друштвено условљена појава и њен настанак или укидање не зависи од појединачног става и воље родитеља, већ су тек настали капиталистички односи утиснули свој печат и у начину живота и схватањима људи. Због тога се отмица само по форми — начину и средствима извршења — може посматрати као историски континуирани у својим облицима неизмењени обичај или деликт, а у својој суштини — по мотивима извршења, социјалној припадности отмицара, итд. — она се мења и зависи од друштвено-економских формација у којима се појављује и функционише.

Резимирајући узроке због којих долази до отмице девојака кнез Милош у овој уредби (од 14 маја 1818 долази до тачног и недвосмисленог закључка „да се сиромасрећно никада оженити не може, немајући доста новаца да може себи купити жену, и стога бивају стидна отимања девојака [...]). Наведени категорични закључак кнеза Милоша потпуно прихватамо јер се врло убедљиво и једноставно откривају прави корени обичаја, односно износе узроци који су најчешће и у највећем броју случајева доводили до отмице. Горњи навод истичемо нарочито и стога што се у литератури овакво објашњење посебно не наглашава, већ се ублажава стављањем у исти ред са осталим узроцима појаве отмице, који такође постоје и не треба их мимоићи, али се по значају не могу мерити са овим економски условљеним моментом, и не могу га потиснути у други план, јер је за оно време стварно најзначајнији и најтипичнији (23).

Најбоља илустрација оваквог ублажавања и занемаривања правих друштвено-економских узрока одређених појава (а тиме и улепшано приказивање тадањих друштвених односа у целини) јесте опис отмице А. С. Јовановића (24). Он пише да се отмица догађала „кад момак запроси девојку па му је не даду; или кад зна да му је неће дати. Најчешће отимали су девојке момци сиротани без родитеља, или пустошни синови који не слушају родитеље, него се проводе у скитњи. Момак, поштен и од добре породице, не иде у отмицу.“ Писцу је позната уредба од маја 1818, помиње

(23) И данас, у условима друштвено-економске једнакости и политичке равноправности жене и мушкарца, отмица је могућа и догађа се — али није друштвена појава ни деликт, баш стога што су нестали друштвени услови који су је чинили таквом. Због тога сматрамо да је погрешно тврђење А. Јовановића да се у отмици „огледа постојани конзерватизам нашег народа у очувању својих правних обичаја“ (Приноси, с. 73). Понављамо, отмица је по форми стара установа али се садржински мењала упоредо са структуралним друштвеним променама. Данас долази до отмице у најзаосталијим крајевима односно селима где су се још увек задржали у извесном облику и степену стари производни односи, према томе и конзервативна схватања, која могу да се огледају и у ретким случајевима отмице.

(24) А. С. Јовановић: Приноси за историју старог српског права, Београд, 1900, II, с. 72.

је у свом делу, а у тексту потпуно отступа од извора. Ми можемо само да претпостављамо — према горњем наводу — да међу многе разлоге одбијања момка (личне особине просиоца, неслагање породица, удаљеност села, итд.) улази и његово слабо имовно стање због кога момак зна да му неће дати девојку. Из уредбе се јасно види да нису били отмичари само „момци сиротани без родитеља или пустошни синови“, већ и они који су имали родитеље али сиромашне, а „пустошни синови“ су несумњиво бивали отмичари, мада је и тај пустахилук понекад извирао из сиротиње а не из пuke обести, која се свакако код младости не може искључити. Момак „од добре породице“, а то обично значи и имућне, нема никакве потребе да се жени отмицом, јер има средстава да купи девојку, проведе свадбу, итд. Обичај отмице у овом периоду описивали су на сличан начин и остали историчари (25), Приказујући је само са формалне стране, без упуштања у било какве анализе.

Већ после две године, новом уредбом од 7 јула 1820 (26) кнез Милош понавља готово читаву уредбу од 14 маја 1818, само уз неке допуне у погледу тачнијег одређивања врсте казне. Он објашњава доношење нове уредбе тиме што је претходна „чрез немарност кнезова, свештеника и кметова мојих на неким местима, у једноме или другоме мало послушана била, и совим својим преслушанијем учинили су они, да неки неразумни безумно мисле, да ће њима опет, како у неко време, дозвољено бити, у свака народу убитачна безделија упустити се.“

Уредба од 7 јула 1820 прописује да ће се онај ко учини отмицу „вешалима казнити“, а помагачи односно саучесници „најоштријим бојем и апсом у тавници, и у гвожђу за годину или више на најтежу работу дати [...]“. После овог општег прописа, текст уредбе се продужава пресудом којом се изриче предвиђена смртна казна за кривично дело отмице девојке; „[...] и тако истим овим законом истоименовати отимач младожења Јован, Недељков син, за преступленије своје осуђен је и 4 јулија обешен и на углед народу стављен; његова пак четири помагача примивши за овај ред 100 батина, оковани су у гвожђе и у тешкој работи пребиваће целу годину дана, а по истеченију овог времена још 100 батина“.

Изрицање најтеже, смртне казне за дело отмице, и поред тога што је прописано упуствима од 1818 и 1820, није било правила у судској пракси за време кнеза Милоша. Изгледа да су упутства и уредбе обично доношене поводом учесталих отмица, па је изрицање смртне казне неком отмичару требало да створи убеђење да ће се стално тако поступати, тј. да застрашујуће делује на евентуалне отмичаре. Тај психолошки елемент налазимо и у другим настављенијама кнеза Милоша (например, кажњавање чедоморства, родоскрвљења, итд.). Уосталом куда је одвело стриктно примењивање прописа о смртној казни када отмица још увек није била у свести народа а ни по својој друштвеној опасности тако тежак деликт као, наприклад, убиство.

(25) Тих. Р. Ђорђевић: Куповина и отмица девојака у нашем народу; „Српски књижевни гласник“, књ. XXVI, 1929, бр. 4 и 5; Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, II, с. 299.

(26) Уредбу у целини објавио је Мита Петровић (Финансије и установе, I. 1901, с. 633—5. — Иста уредба ДАВ — ЗМП XXIX, 9).

Изузев повремених, примера ради изрицаних смртних казни, судови су за дело отмице досуђивали временску и телесну казну, било као самосталне казне или кумулативно. И у оквиру ових казни разлике су доста велике за исто кривично дело, те се може закључити да су пресуде доношене од случаја до случаја, јер се понекад теже квалификована отмица осуђи блаже него отмица са извесним, у пресуди наведеним, олакшавајућим околностима (на пример, отмица уз пристанак девојке, сродство као брачна сметња, итд.).

У оквиру временске и телесне казне распон је доста велики, тако да су пресуде за кривично дело отмице карактеристичне по својој неуједначености у степену изречене казне. Има случајева да су отмичари кажњени врло благо са по 25 батина (27), а нису ретке ни много оштрије казне робије у оковима до годину дана уз телесну казну до 100 а некад и више батина. Ако је отмичар осуђен да прими више од 25 батина (50, 100 или више), онда је једну половину добио на почетку а другу по издржавању временске казне. У неким пресудама наилазимо да је одређена извесна новчана свота коју су отмичари дужни да плате девојци „за учињену јој срамоту“, односно што су је на тако неприкладан начин одвели од куће, уколико није дошло до обљубе, иначе је казна тежа. Неизвршење обљубе приликом отмице узима се као олакшавајућа околност (28).

Наводимо опширнији извод из пресуде кнезова Народне канцеларије у Крагујевцу од 16 октобра 1821 (29) јер садржи и поткрепљује неколико карактеристичних елемената кривичног дела и казне из осталих пресуда за отмицу о којима је напред било више речи.

„[...] Но будући да је она код истих насилственика девство своје сохранила, зато се њима, а особито на милост врховног Господара живот опрашта, а слеђујућа казна, коју примити долженствују, согласијем врховног господара опредељујемо им:

„Илија као целог тог зла предводител̃ чрез пол године окован да буде, у два пут по 50 батина да прими, и девојци за учињено јој безчестије 100 гр. да плати.

„Његови пак помагачи исто тако у два пут по 50 батина да приме, по три месеца оковани да буду и по 50 гроша девојци за њено безчестије да плате.

„Сваки дакле ове злочинце себи за пример нека узме, и нека уверен буде, да ако би се који год усудио таково што учинити да неће као ови батинама и оковом кажњен бити, но да ће се живота лишити“.

Занимљиво је мишљење Вука Караџића о обичају отмице у нашем народу. Он износи како је до отмице долазило под Турцима, затим у време Првог устанка и Карађорђевог строге мере (смртна казна за отмичара) ради истребљења овог обичаја. Према Вуку „отмица се опет поврати“ доласком Турака 1813, „али је послѣ кнез Милош Обреновић судивши неколицини по закону Карађорђијеву истријеби са свијем у подручју својем“ (30). Иако

(27) В. Д. Илић, По протоколу пресудни народ. дјела нахије лозничке од год. 1834; Бранич VII, 1900, 529.

(28) ДАБ — ЗМП XXIX, 191; 16 октобар 1821.

(29) ДАБ — исто.

(30) Вук Стефановић Караџић: Српски Рјечник, Београд, 1935, с. 492, под „отмица“.

је Вук несумњиво један од најкритичнијих и најобразованијих умова свог доба, а посебно дубоки познавалац људи, прилика и односа у Србији за време кнеза Милоша, ипак се с његовим лаконским, категоричним и искључивим тврђењем о потпуном истребљењу отмице већ првих година Милошеве владе не можемо сложити; Вукову оцену демантује животна пракса која и условљава доношење приказаних уредби, а она се такође огледа и у пресудама за ово кривично дело и после тридесетих година прошлог века. У Србији још дуго нису сазрели друштвени услови за искорењивање и нестајање отмице, што доказују и доцнији законски прописи (31), у XIX веку, па је обухваћена и кривичним законодавством старе Југославије.

Поред отмице, кнез Милош забрањује просидбу испрошене девојке (уредбом од 1818) и добегавање девојке момачкој кући (уредбом од 1820). По уредби се сматрало да је девојка добегла ако се „усудила сама“, тј. без знања родитеља и „не бивши пређе по овоме пропису прошена отићи за момка [...]“. Занимљиво је да је и код добегавања, као и код отмице, девојка ослобођена кривичне одговорности, иако је дело она својевољно учинила, а момак „који би онакову девојку, која сама добегне, к себи примио, биће оштро каштигован, и годину дана на робију одређен [...]“. Свештеник се лишава чина ако венча добеглу девојку. Одговорност је падала на момка јер се сматрало да су се момак и девојка споразумели да она добегне, како би се родитељи ставили пред свршен чин и уједно ослободили свих материјалних издатака око просидбе, даривања девојке, итд. (тзв. уговорена отмица) (32). Међутим, према уредби од 7 јула 1820 (33) добегавање девојке доводило је и до нежељених последица, наиме „да две фамилије, које се овим начином пријатеље, постају једна другој непримире, а много пута и убиства догађају се [...]“. Забрана добегавања девојака и примања бегуница у кућу поштована је од стране старешина, а прекршај те наредбе кажњавао је суд (34).

*Блудодејствије (смешеније)* (35). — О многобројним појавама и делима која карактеришу стање породичног морала, о „разврату који је цвetaо на све стране“ (36), посебно о приватном животу кнеза Милоша, „аферама“ његовим и старешинским, а нарочито о ниским, патолошким склоностима неких калуђера и свештеника изнели су веома документовано и исцрпно у својим студијама М. Гавриловић и Т. Ђорђевић (37). Они такође помињу „објавленија“ (38) која је кнез Милош доносио ради сузбијања ове

(31) § 69 Српски грађански законик забрањује склапање брака између лица која су отмицом натерана, а ако је склопљен — брак је ништав. — § 138 Српски казни законик прописује да се свештеник који венча отету девојку кажњава затвором до 5 година.

(32) Т. Ђорђевић: Куповина и отмица девојака у нашем народу; „Српски књижевни гласник“, XXVI, 1929, с. 367.

(33) М. Петровић: Финансије и установе, I, 1901, с. 634.

(34) ДАВ — ЗМП XIV, А81; 10 јануар 1824.

(35) Оновремене термине „блудодејствије“ или „смешеније“, које сусрећемо искључиво и у грађи и у литератури, задржали смо у овом раду зато што је врло тешко наћи потпуно адекватан савремени термин; „блудодејствије“ или „смешеније“ означава ванбрачни полни однос између жене и мушкарца одређеног узраста, без обзира на њихов (жене или мушкарца) породични статус.

(36) М. Гавриловић: Милош Обреновић, II, с. 637—9, 714—725.

(37) Тих. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, II, 1924, с. 195—208.

(38) Исто, с. 199—200, помиње се „Објавленије“ од 11 јула 1826 у коме се, између осталог, говори о угушивању и смањивању „злоупотребленија народа

врсте криминала, иако она, судећи по судским архивама, нису постигла жељени ефект. Допунићемо њихова излагања неким моментима који ближе одређују извесне елементе у оквиру истог кривичног дела, утичу на квалификацију деликта, самим тим и на врсту санкције.

Раније смо напоменули да „блудодејствије“, због необичне распрострањености и тешког утврђивања деликта, по правилу није ни повлачило кривичну одговорност, а уколико би се на суду и одговарало, суд би, у извесним случајевима, само укоравао „блудодејце“ и ослобађао их кривичне одговорности. Међутим, чињеница да се из недозвољеног односа родило дете или је тек требало да дође на свет, најбоље је откривало постојање кривичног дела, и у том случају се увек за њега и одговарало. У тим случајевима суд је одмах изрицао и казну, предузимајући посебне мере предострожности да се дете живо роди и сачува, а ако је дете већ уморено, судило се за кривично дело чедоморства, а не „блудодејствија“. Према „блудодејцу“ казна се извршавала одмах по пресуди, а према „блудодејници“ зависно од њеног стања, обично 40 дана после порођаја, а некад би јој се казна и опростила „ако је дете живо на свет донела“. Суд је помагао и одобравао доцније склапање брака ако се смешеније догодило између момка и девојке, нарочито ради заштите детета које се из тог односа родило.

Казне за „блудодејствије“ биле су готово увек и телесна и новчана (39). Наравно било је случајева да се понеком „отменом“ човеку телесна казна замени новчаном, ако је већ до суда дошло (40). Такође се

нашег“, који се толико „у грех прељубодејанија упустио, невини плод прељубодејанија убија, не ферма свете тајне брачног сојуза“, итд., и познато „објавленије“ од 8 јуна 1827 Но. 405 које користе готово сви историчари и правници (ДАВ-ПО к 54 бр. 38 и ЗМП ХХХ, 79; у целини објавио Прока Кнежевић у „Праву“, II, 1886; вид. и Мита Петровић: Финансије и установе, I, с. 635—8; а чији уводни део гласи: „Видећи ми да се блудодејанија у народу нашем сербском све то више умножавају, не сматрајући на толика опоминанија, како од стране наше височајше власти, тако и на опоминанија од стране архиепископа и свештенства нашег нити на саме жестокајше каштите, које су се до сад над преступницима овим извршивале, ради примера и поправленија народу, но вместо поправленија народа, к негодованију општем церковних и мирских власти, видимо не само овакво преступленије блудодејанија у народу нашем да се умножава, но да преступнице у већа злодејанија и прегрешенија падају што невини плод својег преступленија различитим начином мори [...]“.

(39) Архив САН бр. 3554/39 — Милош Обреновић Васи Поповићу, кнезу пожешке нахије: „[...] Оним тројици из Самајила, који су с девојкама копилад родили, ударите пристojну спрема дела казну, при том од свакога узмите и понешто цереме у новцима, колико видите прилично да могу платити спрема именија свакога, а последњу девојку, код које се и сада налази дете живо, и коју иште за жену онај момак из Врдила, подајте истоме момку, нека се с њом венча и живи но при том и дете нека прими себи као што ми пиште да се обећава“ (3 јуна 1822).

(40) Суд крагујевачке нахије под Но. 928 од 17 новембра 1821 шаље на потврду Народном суду своју пресуду: „[...] Представши с Милованом кметови сви села Гараша показивали су да је Милован, осим овог учињеног преступленија, иначе човек поштен и један од најотменијих у Гарашу био: зато смо ми пресудили, да се Милован ради тог свог преступленија новцем казни [...]“ Народни суд под истим датумом одобрава горњу пресуду и шаље је на извршење крагујевачком суду: „[...] Пресуду Вашу од данашњег дана под Но. 923 у смотренију блудодејства, које је Милован Мијајловић из Гараша с удовицом Маријом из истога села имао, од ког је она и затруднила, но дете болести њене ради побацила, одобравајући препоручујемо, да Милован у име телесне казни — из призренија досадашњег његовог доброг владања — 200 гр. у касу народну положи; а Марија што по сведоџби кметова није отровним пићем каквим него у болести дете побацила, да се од казни ослободи, и кући отпусти с увешчанијем да се унапредак поштено влада. Немогне ли пак Милован предречену казну у касу положити, то је можете ви и умалити, одредивши да према стања његова и новчану казну за касу

кажњавало, иако не великом казном, ако је утврђено „блудодејствије“ у поврату (41).

Судови и органи полиције морали су да строго воде надзор и кажњавају лица која се у виду професије баве проституцијом. То су у првом реду односило на Београд, јер су се у њега стицали речним и сувим путевима људи из других држава и пашалука, различитих народности и занимања, а највише су властима задавали посла они без икаквог занимања, који су се беспосличећи по граду једино трудили да приметну траг потерама и сакрију раније учињене кривиде. Постојање турског гарнизона у граду такође је потпомагало проституцију. Тако се из једног извештаја кнезова београдског суда (42) кнезу Милошу види да су с времена на време „предузимали испитаније свију бећара који ништа не радећи само по меана скитају се, пијанствују и блудодејствују [...]“. Врло занимљиво је образложење досуђених казни бећарима, наиме: казне се одређују према тежини преступа и друштвеној односно привредној корисности учиниоца. Говорећи о кажњавању у извештају се каже: „неке од онакови који су мање преступали каштиговали смо са батинама и отпуштали газдама, а некима занате имајући запретили смо да раде и поштено у будуће да се владају. Неке пак који нити заната знају, нити код кога служе, него сасвим распусни живот проводе, прогнали смо подавши им пасоше да иду у друге вароши себи службе тражити, или сасвим из овога пашалука изићи. Тако исто учинили смо и са женама“.

Има изузетних случајева када се за „блудодејствије“ кажњавало најтежом, смртном казном. Када би се утврдило да Српкња стално, у виду заната, врши блуд са Турцима, и ако би се ово кривично дело нашло у стицају са кривичним делом противстајања власти, у том случај би се једино и за „блудодејствије“ изрицала смртна казна (43).

*Прељуба.* — У судској пракси овог периода није била позната нити се правила разлика између „блудодејствија“ и прељубе у погледу квалификовања дела и одређивања казне, једино се у односу на учиниоце дела прељубе сужавао круг лица која су за њу могла да одговарају. За „блудодејствије“ смо видели да је довољно што су два лица различитог пола и одређеног узраста ступили у ванбрачни полни однос, без обзира на њихов породични статус. За прељубу је морао бар један (за разлику од нашег

народну положи; које кад учини. онда ћете га слободна кући његовој отпустити“ (ДАБ — Апелациони суд 1831—1832).

(41) Михајло Р. Радивојевић: Старо српско право (Ваљевски магистрат), „Глас права, судства и администрације“, год. II, Београд, 1903, с. 685. — Јеврем Обреновић 7 фебруара 1827 Ваљевском суду „[...] Испитајте да ли су кућани и домаћњи њени дознавали, да она блудодејствује. Ако су дознавали, а не хтели јој забранити и чувати је, казните домаће њене сразмерно втеченију њином, које над њом имају и по ком су је, да су хтели заптити могли; ако дознавали нису, а оно нису ни криви. Марији у 2 јутра по 30 камџија жестоки ударити дајте, пак је предајте сродству њеном с оштром препоруком да је добро чува да се опет с ким помешала не би, у ком случају биће строго кажњени; најбоље је за њих нека се старају с врата је скинути и удати. — Блудодејце пак њене такође сразмерно веку њином казните од 25—50 штапа. Колико је који од другогa годинама старији, толико и памету зрелији бити мора, и толико већма и казне заслужују [...]“.

(42) ДАБ — КК Београдски суд 1826—1827; 28 мај 1826.

(43) ДАБ — исто: „Ми сматрајући на поступке колико ове велике толико и Станичине, за добро судили смо да се обе смертију казне, једно што по сазим преступленијем смерт заслужују, а друго да би примером служити могле другим женама, које се у неваљалства особито са Турцима упуштају“.

доцнијег буржоаског права, сасвим је свеједно да ли је то жена или мушкарац) од учинилаца да буде у тренутку прељубе везан браком. У упутствима кнеза Милоша ова два дела изричито се не разликују по степену њихове друштвене опасности и тежини казне, већ постоји само терминолошка разлика, коју сусрећемо једино у пресудама оних ретких судова који су имали образоване и стручне писаре.

Суд је сазнао за прељубу и предузимао гоњење односно позивао преступнике на одговорност, као и код „блудодејствија“, тек ако би се из недозвољеног односа родило или требало да роди дете. Сеоски кметови и кнежински кнезови били су дужни (према „Објавленију“ од 8 јуна 1827) да одмах јаве нахиском магистрату за сваку жену која носи ванбрачно дете и да предузму посебне мере предострожности и заштите детета и мајке. То се лако утврђивало ако је била у питању прељуба између ожењеног човека и девојке, удовице или распуштенице; прељуба удате жене свакако утврђивала се много теже.

Други начин откривања прељубе био је далеко ређи, до данас најсигурнији, а то је хватање преступника (*inflagranti*). Овакви случајеви прељубе, када су учиниоци затечени на делу или када се из односа зачело дете, тежесу квалификовани, и деликвенти нису никад ослобађани кривичне одговорности односно сносили су одговарајућу казну. Посебна карактеристика пресуда за прељубу односно „блудодејствије“ је у томе што су у већини случајева изрицане нешто блаже казне женама односно девојкама него мушкарцима. У извесним случајевима објашњење за лакше кажњавање налазимо у образложењу пресуде. Суд Народни српски (44) доноси 12 новембра 1830 — пресуду „у смотрењу прељубочинства Евђенија Громића с Ружицом кћери умрлога Стевана Ерића“, којом ослобађа одговорности девојку што је дете у порођајним боловима „неотице у мукима и незнању удавила“, али је крива зато „што се је с ожењеним човеком, за кога поћи није могла у блуд упуштала“, те је „налази суд Народни казни достојну, коју казну сматрајући на младост и болест њену само на 25 камџија ограничава; Евђенија пак Громића, који се је с девојком знајући да је не може за жену узети у блуд упуштао и потом не само њу обезчестио и срећу јој убио, него и повод био, те је једно дете упропашћено, а и дужности своје супружеске обезсветио, осуђује суд Народни да му се удари 50 штапа [...]“. Исти суд за прељубу са готово идентичним елементима као и у случају напред наведене пресуде, досуђује „прељубочинцу“ још тежу казну, наиме осуђује га на временску казну и још „у почетку робије да му се 50 штапа и на свршетку 50 удари [...]“, а двојници „да се удари 50 камџија, и да се пошље кући оцу свом“ (45). Могло би се помислити из ових примера да су можда неударене жене блаже кажњаване од удатих, међутим, из пресуда видимо да су и удате жене за прељубу лакше кажњаване од мушкараца (46).

Подвођење жена Турџима такође долази у групу деликата против морала. Старешине и нахиски судови били су дужни да по обављеној истрази

(44) ДАБ — Крагујевачки суд 1832—1834.

(45) ДАБ — Шабачки суд 1834 (401—813); 19 јули 1834.

(46) ДАБ — Крагујевачки суд 1832—1834; 18 август 1833.



и саслушању окривљених доставе предмет ради доношења пресуде Народном суду или кнезу Милошу. Постоји извесна разлика у мотивима због којих се подводиачи баве овим недозвољеним послом, мада они битно не утичу на квалификовање дела ни одређивање казне. Наилазимо на подводиаче којима је то професија (наравно не мора бити основна), они раде за новац, „иде по мале те подводи малске жене с Турцима и даје им паре“ (47) и други (48) који подводе Турцима своје жене и кћери, не за новац већ за извесне услуге, углавном политичке природе.

Силовање малолетних лица. Занимљиво је да кривично дело силовања пунолетних лица женског пола претставља праву реткост у судским архивима тог времена. Оно се не гони по званичној дужности, а уколико суд решава по приватној тужби, настоји увек да се странке помире не досуђујући никакву казну, изузев — и то ретко — мање новчане накнаде за нанету увреду особи која је силована односно њеној породици. Колико год су судови били незаинтересовани за гоњење силовања кад су у питању одрасли, толико су немилосрдно гонили и кажњавали силовање малолетника, нарочито деце до 10 година. Сматрало се да је смртна казна једина праведна одмазда за овако тежак грех и кривицу. Кнез Милош у обиласку нахија судио је таквим преступницима на лицу места. Поводом једног таквог случаја у Чачку, кнез Милош јавља у Крагујевац 23 јануара 1820: „[...] ми смо овде једнога злочинца к смрти предали кад чујете нека знаднете зашто је, учинио је насилије једној девојци од 7 до 8 година возраста њенога, а овај је жењен и двоје деце имао је [...]“ (49). По извршеној смртној казни, злочинце би остављали, на углед, презир и опомену народу, као и остале злочинце, осуђене за најтежа кривична дела, док не иструну. Кнезови „канцеларије народне српске“ доносе пресуду којом: „[...] више назначеног преступника Јована Хорвата који жестокајшу смрт заслужује, судимо, да гди на страни недалеко од пута и близу Врела обеси се, и на конопцу отруне“ (50).

За покушај силовања такође се кривично одговарало, само је казна била далеко блажа, обично телесна до 50 батина. Уколико је у покушају било саучесника односно помагача, они су били кажњавани батинама (51).

*Противприродни блуд.* — Од свих појава противприродног блуда које су се тада сматрале деликтима најчешће су педерастича и скотолоштво, мада се и ове јављају у малом броју судећи по судским архивима. У народу, хомосексуализам није постао честа појава, и поред утицаја и близине турске војске и апарата, а с друге стране, и код свештенства (52), нарочито калуђера, ова изопаченост је цветала. И поред ове две непосредне опасности да се хомосексуализам прошири и на српски живаљ, он је, чак и у варошима где су били смештени турски гарнизони, био изузетно ретка

(47) ДАВ — ЗМП XIV, А 28; 11 април 1823.

(48) ДАВ — Апелациони суд 1825 (II кутија); 29 август 1825.

(49) ДАВ — ЗМП XXVЦ, 186.

(50) ДАВ — ЗМП XXX, 143, 6 новембар 1822; ЗМП XXIX, 30, 27 октобар 1822; ЗМП XXIX, 30, 27 октобар 1822.

(51) Ст. Максимовић: Суђења у Кнежевини Србији пре писаних закона, Пожаревац, 1898, с. 114.

(52) Тих. Р. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, II, 1924, с. 204—5; Мих. Гавриловић: Милош Обреновић, II, с. 658—9.

појава. Владало је схватање да је полни однос између мушкараца срамно дело недостојно човека, „содомски грех“, како се тада називао. Тај термин усвојила је и судска пракса, док за остала кривична дела противприродног блуда не постоје одређени устањени термини већ се дела од стране странака, а и у пресудама, углавном описно износе. Изузетак је скотолоштво које се и термилошки и садржински не разликује од савремене квалификације овог кривичног дела.

Због таквог општег и заједничког става народа и органа власти који је осуђивао педерастичку као наказну, патолошку људску настраност, полицији и судовима био је могућно да уз подршку становништва проналазе, гоне и оштро кажњавају учиниоце кривичних дела противприродног блуда. Разлика је између противприродног блуда и раније изнетих деликата из ове групе у томе што су се они јављали у неупоредиво већем броју од педерастичке и скотолоштва, тако да ни близу све недозвољене блудне радње нису долазиле на суд, услед немогућности малобројног полицијског и судског апарата да их обухвати, а „блудодејствије“, као најмасовнији деликт, кажњаван је најблаже, уколико би до суђења уопште дошло.

Учиниоци противприродног блуда нису могли да избегну кривичну одговорност не само због своје малобројности већ због тежине кривичног дела. Ретки случајеви противприродног блуда несумњиво су свели на веома ограничен број и изрицање тешких казни деликвентима, тако да је сузбијање ове појаве, — и поред услова да се она више развије (као у другим турским провинцијама, с једне, и претежно сточарским крајевима, с друге стране) — помогло да се још више не погорша већ необично тешко стање породичног и полног морала у Србији тога доба.

Противприродни блуд се по правилу кажњавао тешким телесним казнама; у специјалним случајевима поред батињања и прогонством (53), а кнез Милош је досуђивао чак и смртну казну. Нахиски судови нису имали стварну надлежност већ су; по саслушању окривљених, слали спор на пресуђење Народном суду, чије је пресуде потврђивао кнез Милош. Он је често за овакве преступе, као уосталом и за многе друге, био прва и последња судска инстанца. Поред судске функције, кнез Милош је истовремено у пресудама претио и упозоравао евентуалне деликвенте и саветовао (54) органе власти и становништво како да се клоне хомосексуалаца

(53) „Јован Радовановић бивши учитељ у селу Новацима са своја два ћака содомски грех учинио [...] да се у четири пута с по 50 штапа по телу казни, а после за границу предјела нашег прогна се, које решеније Суда народног Его Књажевско Сјатељство одобрило је. По изложеном решенију реченом претрпио је Јован одређену телесну казну, којога сад к вама шаљемо, да га за границу нашу у нахију зворничку претерате и строжајше наложите му, да се за живот усудио не би гди год у предјел наш повратити се, представљајући му, да ако се кадгод и гдигод у предјелу нашем нађе, да ће живота лишен бити. У Крагујевцу 19 јануара 1827 год. Но. 29. Суд Народни Србски“ (Михајло Р. Радивојевић: Старо српско право (Ваљевски магистрат); „Глас права, судства и администрације“, година II, Београд, 1903, с. 732).

(54) Кнез Милош обавештава нахиског кнеза Милосава Здравковића да је калуђера из Манасије кога му је он упутно предао надлежном суду но сумња у строгу казну, јер је „ова секта милостива спрема еснафа својег, и држи се слепог правила праштајте согрешенија друг друга —, а преступленије препишују наговору несретнога ђавола, који се доиста и сам чуђи, што они чине? Међутим пропустити немојте објавити и препоручити децама, да од Светогораца у свет гологлави беже, и стражњице своје од њих добро чувају, ибо овај светогорски род такова мрска преступленија за обичну и наравну ствар држећи, и не знају да је код благообразног човека гњуснејше

из редова свештенства (мирског или калуђера), јер њима нису судили редовни судови већ посебни црквени, у које кнез Милош није имао поверења због њиховог благог кажњавања ових деликата.

Скотолоштво се, како смо већ напоменули, такође сматрало тешким деликтом и кажњавало најстрожијим телесним казнама, а кнез Милош је у Србији и огорчености овакве поступке осуђивао на смрт вешањем. На следећем примеру (55) кривичног дела убиства, иако посредно, врло упечатљиво видимо како је скотолоштво било тежак деликт. Суд је донео пресуду да Тодор Мишић из села Божевца, који је убио оца због скотолоштва издржи свега 6 година робије и прими 100 батина. Очеубиство је било тешко кривично дело и кажњавало се обично смртном казном, али је суд овде узео у обзир да је отац Тодоров често упозораван од својих синова „[...] да се од безаконог и богомрског дјела овог које цјелој кући њиховој част убија једаред окане [...] да се три његова сина, који су већ дорасли, због тога до сада оженити нису могли [...]“ и досудио овако необичајено благу казну, иако и у овој пресуди наводи да „[...] нема догађаја, у коме би или по природним или по позитивним правима особито при том случају, да отац сина не нападне, сину дозвољено било, на оца свога напасти и њега смртоносним ударом убити [...]“, ипак је тежина очева преступа превагнула и условила овако благу казну сину за убиство оца.

*Вера Петрић*

## UTI LEGASSIT ЗАКОНА ОД XII ТАБЛИЦА

Закон од дванаест таблица садржи три одредбе које се односе на наслеђе. Њихово тумачење ствара велике тешкоће, али истовремено оне помажу да се добије јаснија слика о имовинским и породичним односима у периоду распадања гентилског уређења и учвршћења приватне својине код Римљана, који су њу и основне правне установе, засноване на њој, развили до те мере да је оно постало „најсавршеније од свих познатих права која се темеље на приватној својини“ (1) и коме „ниједно касније право није имало шта да дода“ (2).

Те три одредбе су: 1) *Paterfamilias uti legassit suae ita ius esto* (3); 2) *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto*; 3) *Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento*.

Несумњиво је да прва одредба говори о праву *paterfamilias*-а да прави тестамент а друге две о интестатском реду наслеђивања. Исто тако несум-

преступљеније, него чувати се треба од овакове секте и ничто даље; [...] Но. 591 у Крагујевцу 9 априла 1824” (ДАБ — ЗМП ХХVIII, 2131).

(55) Ст. Максимовић: Суђења у Жнежевини Србији, Пожаревац, 1898, с. 150—153.

(1) Енгелс: Анти-Диринг, превео Р. Вујовић, Београд, 1959, с. 115.

(2) Енгелс: О распадању феудализма и развитку буржоазије, превео М. Мојашевић, Београд, 1951, с. 14.

(3) О проблемима у вези са утврђивањем аутентичног текста ове одредбе види Д. Стојчевић: *Exharedatio sui* у првобитном римском праву, „Анали Правног факултета у Београду“, 1953, с. 47 и сл.